

й речовина, яку весняної пори
орач руками пробує, щоб знати,
чи вже пора настала обробляти;
і ґрунт, який дає свої плоди,
і суша, на відміну від води,
а ще країну означає теж,
державу, край, в якому ти живеш. (Земля)

- Якою частиною мови виражене слово-відгадка?
- Що можна сказати про іменник *земля*?
- Доберіть із «Словника української мови в малюнках» іменники, споріднені зі словом *земля* (*земелька, земляк, землянка, землянин, землетрус*).

Висновки. Отже, організація вивчення іменника як частини мови у початкових класах не позбавлена багатьох цікавих підходів. Урізноманітнюючи навчально-виховний процес, вчителі мають можливість отримати високий та достатній рівні навчальних досягнень учнів.

Література

1. Вашуленко М.С. Методика навчання української мови /Микола Самійлович Вашуленко. – К.: Літера, 2010. -387 с.
2. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі /Микола Самійлович Вашуленко. – К.: Освіта, 2006. -268 с.
3. Сухомлинський В.О. Сто порад учителяві /Василь Олександрович Сухомлинський. - К.: Рад. школа, 1984.-204 с.

ДИДАКТИЧНИЙ ПРИЙОМ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

В. В. Пруняк, Л. М. Пруняк

Сучасна система освіти вимагає розв'язання таких важливих проблем, як забезпечення якості й ефективності навчання, підвищення пізнавальної активності і самостійності школярів. Однією з основних умов успішного виконання цих завдань є подальше поліпшення методики викладання, оптимальне застосування методів і прийомів навчання, які сприяють озброєнню учнів міцними й усвідомленими знаннями, інтенсивному розвитку їх мислення, оволодінню засобами пізнання. Тільки такий підхід до навчання мови забезпечить виконання «соціального замовлення на формування національно свідомої, активної, духовно багатой мовної особистості» [3,с. 59].

Важлива роль в успішному застосування різноманітних прийомів і засобів навчання відводиться загальнопізнавальним навичкам, оскільки саме завдяки їм діти вчатья виділяти в об'єктах внутрішні ознаки і якості, розрізняти серед них основні та другорядні, порівнювати конкретні об'єкти за різними ознаками, а також робити висновки-узагальнення,

встановлювати зв'язок між причиною і наслідком, ілюструвати свої міркування прикладами. Ось чому у сучасній початковій школі дидактичному прийому узагальнення відводиться виняткова роль. По-перше, весь курс початкового навчання мови має на меті «сформувати узагальнене коло знань про мову і мовні уміння» [4,с.9]. І тут ніяк не обійтися без чітко сформованих у школярів навичок узагальнювати не тільки мовні явища та одиниці, а й уміння узагальнювати факти об'єктивної дійсності взагалі. По-друге, серед предметів початкового шкільного курсу вирішальна роль у навчанні, вихованні і розвитку особистості належить рідній мові. Адже саме вона для кожної людини слугує своєрідним ключем, засобом пізнавальної діяльності. Тому набути на уроках словесності, уміння і навички узагальнювати можуть легко використовуватись учнями й на уроках з інших шкільних предметів. По-третє, «нову структуру мовного курсу в чотирирічній початковій школі побудовано за принципом змістового узагальнення» [1,с.5]. Цей принцип полягає в тому, що «засвоєння знань загального й абстрактного характеру, передує ознайомленню з більш частковими і конкретними знаннями – останні мають бути виведені з перших як зі своєї основи» [2,с. 397]. Ось чому сучасне навчання мови базується на вивченні усіх сторін мовної системи у їх взаємозв'язку. І тут теж не обійтися без прийому узагальнення. Нарешті, у сучасній педагогічній науці загальноприйнятим є положення про те, що на базі теоретичних узагальнень уміння й навички вже у початкових класах формуються значно успішніше, ніж суто практичним шляхом, тобто за рахунок звичайного повторення наслідувальних дій. Усе це свідчить про важливу роль прийому узагальнення як під час навчання мови та інших шкільних предметів, так і у формування в дітей навичок узагальнювати як один з основних видів діяльності розуму [8,с. 461].

Психолого-педагогічні дослідження та передовий педагогічний досвід вчителів початкових класів переконують нас у високій ефективності використання цього прийому у навчально-виховній роботі. Навчальні програми з рідної мови та інших шкільних предметів, що вивчаються у початкових класах, передбачають широке використання прийому узагальнення і систематизації навчального матеріалу, а також оволодіння учнями навичками елементарного узагальнення. Однак масова шкільна практика, наші спостереження та анкетування вчителів показують, що в багатьох випадках цей прийом використовується досить обмежено або методично неефективно, а школярі набувають навичок узагальнювати непослідовно, несистематично. Таким чином, відсутність сучасних спеціальних досліджень щодо методики формування в учнів початкових класів навичок узагальнювати і назріла практична необхідність визначити найбільш ефективні шляхи формування цих умінь на уроках української мови як вирішального виника у навчанні, вихованні і розвитку особистості свідчать про актуальність зазначеної проблеми.

Сучасна педагогічна наука констатує, що на базі теоретичних узагальнень умінь й навички у початкових класах формуються значно успішніше, ніж за рахунок звичайного повторення наслідувальних дій. Це значить, що вже у молодших класах необхідно серйозно і послідовно формувати у дітей навички активного й усвідомленого використання прийомів розумової діяльності, у тому числі й умінь узагальнювати.

Мислення – це інтелектуальна й практична діяльність, оскільки поєднує в собі пізнання і творче перетворення образів і уявлень, зафіксованих у пам'яті. Це завжди активна зміна діяльності внаслідок розумової праці. Ми починаємо пізнавати навколишню дійсність із відчуттів і сприймання, а потім починаємо мислити, осмислювати. Функцією мислення можна назвати розширення меж пізнання за допомогою виходу за межі чуттєвого сприймання. Мислення дає можливість за допомогою умовиводу розібратися в тому, що безпосереднім чином не дається нам у сприйманні. Завданням мислення є виявлення зв'язків між предметами, відмежування їх від випадкових збігів. Мислення працює з поняттями і бере на себе функції узагальнення й планування.

Кожен прийом розумової діяльності складається з певних операцій. Деякі з них є спільними для всіх прийомів. Тому прийоми розумової діяльності як синтетичний вид операцій взаємопов'язані між собою. Так, порівняння є певною формою аналізу і синтезу, засобом абстрагування й узагальнення суттєвих ознак порівнюваних об'єктів. Під час порівняння виникає зіставлення чи співвіднесення явищ, у зв'язку з чим здійснюється їх аналіз. Спільне, що виступає в результаті аналізу, у свою чергу об'єднує, тобто синтезує, узагальнює явища. Таким чином, порівняння – це аналіз, який здійснюється через синтез і веде до узагальнення. Ось чому передумовою узагальнення має бути вироблення в учнів навичок застосовувати прийом порівняння.

Для того, щоб учні усвідомили пізнавальну суть прийому узагальнення, досвідчені вчителі спочатку формують у дітей навички порівняння, використовуючи опорну схему: **порівнюємо = зіставляємо, щоб знайти однакове, подібне, відмінне**. При цьому дуже корисно, щоб діти спостерігали, як думає сам учитель, тобто мали практичні зразки моделей мислення. Зокрема, добре дати учням зразок, як треба правильно міркувати під час розв'язування задачі, як аналізувати слова, описувати події.

Для того, щоб в учнів сформувалося нове поняття, необхідно:

- 1) підготувати їх до його засвоєння мотиваційно й змістовно;
- 2) організувати первинне сприймання нового матеріалу;
- 3) забезпечити диференціювання головних і другорядних ознак нового поняття, способів дії (при цьому важливо не тільки розглянути ряд фактів, особливостей предметів одного типу, а й відвернути увагу учнів від другорядних ознак, зосередивши її на основних);
- 4) розкрити зв'язки й співвідношення об'єкта, що вивчається, з іншими, а також внутрішні зв'язки його елементів;
- 5) на основі такої

аналітичної роботи підвести дітей до висновків, дати доступне визначення нового поняття; б) співвіднести нове поняття із засвоєними раніше і таким чином ввести його в загальну систему знань, доступних розумінню учнів цього класу.

Завдання на узагальнення, як правило, використовуються на всіх уроках. Їх складність визначається, безумовно, метою узагальнення. Вони можуть бути такими:

– узагальнення істотних ознак порівнюваних предметів під час формування нового поняття;

– узагальнення способів дії для їх перенесення на новий об'єкт, у нові умови;

– узагальнення-висновок а) з прочитаного тексту; б) за результатами спостереження; в) з уроку; г) з екскурсії;

– узагальнення з метою систематизації знань учнів з певної теми, розділу: а) перелік ознак; б) складання опорної схеми, таблиці [6, с. 97].

Під час навчання, коли вчитель пояснює, закріплює або узагальнює матеріал уроку, узагальнення неодмінно вводиться до встановлення певної групи відношень між певними об'єктами, їх ознаками та властивостями.

Дидактичний прийом узагальнення застосовується у складних взаємозв'язках з іншими методами навчання. Методика даного прийому зумовлена різними чинниками: змістом матеріалу, дидактичною метою застосування, активністю учнів, наявним обладнанням тощо. Залежно від цього узагальнення може бути різних, як ми вже зазначали, видів і типів.

Узагальнення у початковій школі має досить широкі можливості застосування. Воно може використовуватись при розв'язанні різноманітних навчальних завдань. Для успішного застосування цього прийому вчитель повинен знати, в яких дидактичних ситуаціях і з якою метою використовується узагальнення, на основі порівняння яких об'єктів слід пробити висновок, якою при цьому має бути роль наочності, як керувати процесом порівняння з наступним узагальненням тощо.

Зазначимо, що хоч і чинні програми і підручники спрямовують учителів на використання елементів узагальнення, однак наші спостереження й вивчення досвіду роботи учителів свідчать, що цей прийом у практиці початкової школи використовується непослідовно, обмежено і методично недосконало. При цьому спостерігаються такі основні недоліки: мало використовуються аналогії у способах дії, рідко практикуються проблемні запитання, молодші школярі здебільшого не знають правил-моделей порівняння і узагальнення, не розуміють суті процесу узагальнення та його мети, під час проведення порівняння вони називають лише відмінні або лише спільні ознаки, забуваючи зробити відповідний висновок, узагальнення.

Дослідження психологів і педагогів свідчать, що формувати пізнавальні вміння в молодших школярів можна різними шляхами. Спеціальної роботи, спрямованої на засвоєння суті конкретного

мисленнєвого прийому, вчителі, як правило, не проводять, але діти певною мірою оволодівають ним через просте наслідування способів роботи вчителя й товаришів. За цих умов більшість учнів не піднімається до узагальнення пізнавальної суті прийому, розвиток умінь з віком ледь помітний. І тут доречно нагадати висновок психологів про те, що не можна формувати в дитини розумові операції лише під впливом її особистого індивідуального досвіду, бо це є неекономним шляхом, окрім того, загрожує виникненням шаблону мисленнєвих процесів, що заважатиме дитині піднятися до узагальнення власних міркувань.

Масова шкільна практика свідчить, що вчителям слід спеціально формувати у молодших школярів пізнавальні прийоми через поетапне оволодіння ними. Спочатку дітям пропонують підготовчі вправи, які допомагають їм набути досвід виконання елементарних операцій: виділення ознак, диференціювання істотного і неістотного, розчленування поняття, первинне узагальнення, тобто опанувати операції, без яких неможливе жодне із загальнопізнавальних умінь. Іншими словами, це – азбука мислення.

На етапі підготовчих вправ у всіх класах початкової школи значну увагу треба приділити вмінню аналізувати слова, речення, описувати різні об'єкти. Особливо корисним для розвитку таких умінь є опис добре відомих предметів (апельсина, яблука, дерева, кішки). Учні мають усвідомити, що не тільки предмети, а й кожне слово, речення мають свої певні ознаки, істотні й неістотні.

Якщо досвід виконання таких операцій достатній, школярам легше усвідомити, які дії треба виконати, щоб, скажімо, виділити головне або встановити причинно-наслідкові зв'язки чи довести твердження. Наприклад, якщо вчитель переконується, що учні вже вміють порівнювати конкретні об'єкти (слова, оповідання, явища, предмети, вчинки, приклади, задачі), їх можна підводити до елементарного розуміння прийому узагальнення. «Виконуючи такі вправи, – зазначає О.Я. Савченко, – діти вчать встановлювати подібність і відмінність, класифікувати і узагальнювати» [7, с. 99]. Будучи синкретичною операцією, порівняння «є певною формою аналізу і синтезу», «засобом абстрагування й узагальнення суттєвих ознак порівнюваних об'єктів» [7, с. 99].

Про наявність єдності аналізу й синтезу в процесі порівняння вказував С.Л. Рубінштейн. Він зазначав: «Порівняння виникає із зіставлення чи співвіднесення явищ, тобто з синтетичного акту. Шляхом цього акту здійснюється аналіз порівнюваних явищ – виділення в них спільного і відмінного. Спільне, що виступає в результаті аналізу, у свою чергу об'єднує, тобто синтезує, узагальнює явища. Порівняння – це, таким чином, аналіз, який здійснюється через синтез і веде до узагальнення, до нового синтезу» [5, с. 35]. Отже, звідси ми можемо зробити висновок про те, що для вироблення в учнів навичок аналізу, синтезу, узагальнення необхідно спочатку опанувати прийом порівняння.

Проблема розвитку мислення органічно пов'язана з проблемою засвоєння і застосування учнями знань. Вивчаючи мислення школярів, можна простежити діалозон їх мовленнєвих можливостей у навчальному процесі, оскільки саме за допомогою процесу мислення учні набувають знання, опановують способи дій. Велику роль відіграє процес спілкування між собою учнів, в результаті якого визначаються нові властивості явищ, предметів, висувуються нові гіпотези. Тому дуже важливо, щоб в молодших школярів розвивати мислення, вміння аналізувати, порівнювати, оцінювати адекватно результати своєї роботи, компетентно застосовувати знання в реальному житті. Навчання в школі істотно міняє зміст набутих дитиною знань і способи оперування ними. Це веде до перебудови мисленнєвої діяльності дітей, оскільки всі мовленнєві дії вимагають абстрагування й узагальнення. У процесі навчання діти навчаються міркувати, порівнювати, робити висновки та узагальнення. Отже, розвиток мислення школярів, оволодіння прийомами розумової діяльності є запорукою розвитку їх мовленнєвої діяльності, формування творчої обдарованої мовної особистості.

Література

1. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі/ М.С. Вашуленко. – К.: Освіта, 2006.-268с.
2. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении/ В.В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1972. – 423с.
3. Концепція мовної освіти 12-річної школи// Дивослово. – 2002. – №8. – С.59-64.
4. Процесс мышления и закономерности анализа, синтеза и обобщения/ под ред. С.Л. Рубинштейна. – М.: Изд-во АПН СССР, 1960. – 288с.
5. Рубинштейн С.Л. Речь человека в общении/ С.Л.Рубинштейн. – М.: Наука, 1989. – 364с.
6. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи/ О.Я. Савченко. – К.: Генеза, 1999.-368с.
7. Савченко О.Я. Порівняння у навчанні учнів початкових класів/ О.Я. Савченко. – К.: Рад. школа, 1977. – 152с.
8. Ушинський К.Д. Вибрані твори/ К.Д. Ушинський. – К.: Рад. школа, 1949. –467с.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УМІНЬ БУДУВАТИ УЗАГАЛЬНЕННЯ У З КЛАСІ

В. В. Пруняк

Сучасні педагоги та лінгводидакти розглядають навичку узагальнювати як один з основних прийомів розумової діяльності школярів, що базується на використанні порівняння, аналізу, синтезу, групування, класифікації. Науково-теоретичне осмислення психолого-педагогічних та методичних передумов формування навичок молодших школярів використовувати в навчальній діяльності прийоми розумової діяльності, а також вивчення й узагальнення досвіду роботи вчителів початкових класів підтвердили актуальність обраної теми дослідження.